„Укр. газета" 6.І.2000 (171)

Наступний номер — 27 СІЧНЯ 2000 РОКУ

№1

Ходить КОЛЯДА в Україні

Леопольд ЯЩЕНКО,
лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, фольклорист, художній керівник етнографічного хору «Гомін», спеціально для «Української Газети»

Колядує етнографічний хор «Гомін» на чолі зі своїм славним керівником Леопольдом Івановичем ЯЩЕНКОМ.

1. «ХРИСТОС РОЖДАЄТЬСЯ, славімо Його!» — так вітаються люди на Святий вечір, із шостого на сьоме січня, радіючи, що Господь Бог послав на землю свого Сина, щоб урятувати нас, грішних.

Українська оселя цього вечора завжди була охайно прибрана, сяяла прикрасами ялинка. До хати вносили сіно, солому, сніп збіжжя. Господиня на вишиту скатерку ставила дванадцять страв, серед них неодмінно — кутю. Закінчувалася вечеря, і над містами й селами України злітали величальні пісні — колядки та щедрівки. Гурти ходили від хати до хати, славили дім, пана-господаря, зичили родині щастя, здоров'я, многая літа.

Цікава деталь, яку зауважив Іван Франко: слухаючи колядки, навіть найбідніший селянин «хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір'я чисто заметене, хата гарна, світла, прибрана по-святковому, нестатку немає, а натомість за столом сидять гості славні та величні на весь світ, і він радіє, що може чесно і відповідно прийняти їх».

До нас, в Україну прийшли колядки ще з дохристиянських часів. У них збережено відголоски язичницьких вірувань. Коляда відома багатьом народам Європи. Цей термін — коляда — означає час, заповнений новорічною обрядовістю, присвяченою Різдву та Новому року. Саме свято в давню язичницьку епоху було пов'язане з культом сонця, уславленням життєдайної його сили і благодатного впливу на землю. Деякі дослідники назву «коляда» пов'язують із сонячним колом: запобігаючи у сонця ласки, йому в цей день приносили жертви. На це натякає обряд «водіння кози».

Як правило, кожна колядка складається з трьох частин: власне колядки, приспіву й поколяді-поздоровлення. Тексти першої колядки було записано в 1693 році, а мелодії — набагато пізніше — в XIX — XX століттях у найглухіших українських місцевостях (на Поліссі, Прикарпатті та в Карпатах), де збереглася атмосфера патріархально-родового устрою.

Між колядкою і щедрівкою немає істотної відмінності щодо змісту та обрядового призначення. У народі їх розрізняють за датою виконання — ті, що співалися напередодні Різдва, називали колядками, а ті, що виконувалися напередодні Нового року — щедрівками. Колядували звичайно парубки (це на Гуцульщині), а щедрували дівчата й діти, хоча в Галичині часом щедрували й парубки — «водили Маланку». Є регіони, де разом ходять дівчата й хлопці, — так заведено на Наддніпрянщині.

Коляда — це веселе зимове свято. Пригадаймо «Ніч перед Різвом» Миколи Гоголя. Скільки витівок, пустощів, різних комічних сценок вигадувала молодь! Одна з улюблених розваг — «водити козу». Це дуже давній звичай: ще в античній Греції ця тварина була символом багатства. Образ кози уособлює достаток: «Де коза ходить, там жито родить». Цей обряд зберігся на Поділлі, Поліссі. На Гуцульщині дуже популярне «маланкування» (з 13 на 14 січня) — це теж відлуння язичницького обожнення тварин, бо «маланка» символізувала корову. А в нас «Маланка» — хлопець, перевдягнений у дівчину.

У колядках оспівувалися місяць, сонце і дощ — ці сили сприяли землеробству, і тому людина перед ними запобігала. Учасники дійства обходили хати з плугом і «козою», яка часто мала вуха з колосків, «засівали» (на Чернігівщині) чи «посипали» (на Волині), обтанцьовували бджіл (на Гуцульщині).

Коли на Поділлі примовляли на Новий рік: «Сійся, родися жито, пшениця, жито, пшениця, всяка пашниця, часник, як бик, цибуля, як дуля», то щиро вірили, що такі побажання сприятимуть у новому році буйному, ще не баченому врожаю. Можливо, що й типовий колядковий приспів «Ой, дай, Боже!» мав первісне язичницьке озвучення «Ой, Дажбоже!». Є колядки, в яких звучать неясні спомини про походи наших славних предків на Царград, про татарські напади та козацькі війни.

2. ПІСЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ християнства церква спочатку заборонила колядки, але український народ так любив цей обряд, що жодні переслідування не могли його затьмарити. Більше того, у XVII столітті з'являються церковні колядки про Ісуса Христа, Діву Марію. І що цікаво: відбувався синтез язичницьких і релігійних, божественних колядок, вони взаємовпливали одні на одних. Оскільки їх авторами, на думку багатьох науковців, були переважно братчики та монастирські послушники і дяки, то вони вносили в церковні коляди живий струмінь народного побуту, що імпонувало простим людям. Тому окремі з цих колядок поширювалися по всій Україні. До речі, у дяківських школах дітей навчали церковних коляд. Від Тараса Шевченка дізнаємося, що в дитинстві він, сидячи в бур'яні, списував «Сковороду» або «Три царіє со дари» (це слова із божественної колядки «Радість нам ся являє»).

Наприклад, наш хор «Гомін», яким я керую, виконує дуже цікаву коляду «А в саду, саду рожа зацвіла». Тут побутова лексика поєднується з урочистими, величними, піднесеними словами: «Радуйся, Земле, вік од віку».

Хочу звернути увагу ось на що: ці величальні пісні, коли вся природа холодна й одноманітна, контрастують із нею своїм змістом, бо змальовують буйну, щедру панораму весни й літа. Тоді пробуджується і розквітає все довкола. Про зиму, сніг, холод, мороз немає жодної згадки: пригадаймо такі відомі колядки, як «Дівка Ганночка по городу ходила» або «Ой у полі плужок ходить» (про весняну сівбу) чи «Прилетіла ластівочка». Чому так сталося? Справа в тому, що архаїчне літочислення у слов'ян, яке існувало до XIV століття, було березневим. Отже, й творчі обряди пов'язувалися з переддням весни. Це відчувається і в тематиці, і в образній системі колядок.

Січневе літочислення офіційно запровадив у 1700 році Петро І. Разом із календарем пересувалися й обряди; Новий рік почали святкувати взимку. Уранці першого січня засівають зерном, тобто вітають господарів із Новим роком, — це був привілей дітвори.

Найкраще зберігся обряд колядування в західних областях України, в Закарпатті, а також на Поліссі та Волині. Дружина чи ватага колядників, зазвичай, збирається заздалегідь до свят, готується до них, вивчає колядки. До гурту входять «береза» (ватажок), скрипаль, цимбаліст, трембітар (на Гуцульщині), «кінь» або міхоноша, а також ще кілька парубків. На Гуцульщині всі, співаючи, пританцьовували перед хатою і в приміщенні («пляс»): там група колядників мала ще трьох «плясунів», як їх називали в давні часи.

У Карпатах існують колядки надвірні (підвіконні) й хатні. Де є дівчата, там колядники ще й витанцьовують із приспівуванням жартівливих пісень, за що ті дівчата їм кидають у шапку гроші. Першого дня після колядування відбувається товариська «бесіда» або «ділення», на якій, крім гостинців, розподіляють заколядовані гроші. Найчастіше заколядовані кошти йшли на громадські потреби, зокрема на «Просвіту».

Звичайно, у різних регіонах колядки й щедрівки співають по-різному. Якщо на Різдво виконують здебільшого поважні духовні й релігійні колядки, то на Новий рік, на Маланки, влаштовують забави, маскаради, перевдягаються, звучать веселі пісні. Так на західному Поділлі, у Придністров'ї можна почути жартівливі мелодії: «Ішов дід на став та рибку дістав», «Пустіть до хати, померзли п'яти, пустіть до печі, погріти плечі».

Рядження, маскарад — це, по суті, народна опера, де є спів, музика, танці, декламація (віншівки), тобто вже можна казати про зародження драматичного жанру, а отже, й театру. Дуже популярними були в Україні лялькові вертепи, вони збереглися й донині в Галичині. Я натрапив колись у дожовтневому номері журналу «Киевская старина» на цікаву публікацію про ляльковий театр — вертеп. Колись студеї Києво-Могилянської академії, бурсаки ходили з великою дерев'яною скринькою (вертепом) по селах. На Чернігівщині меценат Павло Галаган придбав у семінаристів вертеп. У журналі вміщено його фото: це велика скриня на два поверхи. Вгорі показували виставу на релігійні сюжети про трьох царів, Ірода, народження немовляти Ісуса Христа у Віфлеємі. У другому відділі вистави, на нижньому поверсі, глядачів веселили маріонетки: козак-запорожець, шляхтич, циган, москаль. Кожен із них виконував національний танок. У цій виставі звучала патріотична пісня запорожця «Та й не буде лучче, та й не буде краще, як у нас в Україні».

3. КОЛИ Я НАВЧАВСЯ в Київській консерваторії, а згодом працював в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України, то багато їздив в експедиціях, записував народні мелодії, обряди. І хоча комуністична пропаганда намагалася знищити навіть спогад у людей про релігійні свята, їй це цілком не вдалося. Звичайно, Східна Україна і частково Центральна були більше зманкуртизовані, ніж Західна, однак всюди віруючі люди крадькома відзначали Різдво та Великдень, збиралися в родинному дружньому колі й співали щедрівки та колядки, веснянки, гаївки.

Ходили й ми, молоді, а це були 60-ті роки, ватагою колядувати й щедрувати по Києву до відомих артистів, композиторів, письменників, художників. Серед них були люди, які шанували народні звичаї, радо чекали гурт колядників: це співак Борис Гмиря (він дуже любив нас слухати), письменники Борис Антоненко-Давидович, Микола Лукаш, Павло Тичина, Олесь Гончар, Микола Бажан, художник Степан Кириченко.

Траплялися й курйозні випадки. Прийшли ми якось колядувати до соліста Київської опери Михайла Гришка. Він, переляканий, став у дверях і сполохано допитувався: «А хто вас сюди прислав?»

Дуже любили ми бувати у художника, скульптора, відомого збирача творів народного мистецтва Івана Гончара. У його домівці на Печерську, яка була сіллю в оці кадебістам, групувалася ватага. Іван Макарович давав нам реквізит, дуже стежив за тим, щоб ми були вдягнені в такі строї, які носили колись селяни. Нерідко в нього і Різдво та Новий рік зустрічали. Ми зачаровано сиділи при свічках. Довкола на стінах висіли шаблі, пістолі, портрети гетьманів, ікони, оздоблені рушниками. На полицях — глеки, дзбани, куманці. Таке враження наче в казці перебували.

У ті часи доводилося бути дуже обережними. Пригадую одну таку зустріч на Різдво. Зібралися різні люди — політв'язень, поет Євген Чередниченко з дружиною, дисидентка Оксана Мешко, художники Алла Горська і Віктор Зарецький (подружжя), Людмила Семикіна, журналіст Володимир Данилейко, артистка Тетяна Цимбал. Тетяна була членом партії і розуміла, що ця вечірка нелегальна. Ось вона встає і досить серйозно проголошує тост:

«Ми, комуністи, шануємо народні традиції, ми — свідомі радянські люди...»

Це, звичайно, була «страхувальна» репліка, на випадок, якщо «хтось» нас почує. Одна молода жінка не втрималась і сказала:

«Тому давайте вип'ємо за велику хімію!» (а тоді саме у Радянському Союзі була така чергова кампанія). Це викликало загальний сміх. Кожен у душі думав про Бога, рідний український народ, заярмлений тими комуністами-хіміками.

Пам'ятаю й ще один епізод, який ми з друзями нерідко згадуємо. Збиралася наша ватага в гості до Бориса Антоненка-Давидовича. Він мешкав у письменницькому будинку по вулиці Богдана Хмельницького (тоді — Леніна). Нашим ватажком, «березою» був завзятий, молодий В'ячеслав Чорновіл. А в той час Україною прокотилася хвиля арештів «націоналістів». Під слідством перебував, зокрема, письменник Іван Світличний. Ми піднялися від площі Калініна (нині майдан Незалежності), до Володимирської вулиці повз лихої слави будинок КДБ. І дуже голосно заспівали коляду. Сподівалися: а може, там на допиті І.Світличний, і він почує нас, зрозуміє, що ми його підтримуємо. Але, як потім з'ясувалося, Світличного вивезли в інше місце.

Приходимо ми до Бориса Антоненка-Давидовича. Він був перед тим репресований і добре відчув на собі, почім фунт лиха у гулагівських таборах. Привітали його з Різдвом Христовим. Бачимо, наш господар підходить до радіоли і ставить платівку «Вічний революціонер», пісню композитора М.Лисенка на слова І.Франка. Якщо хтось підслуховує — спробуй, причепись! В.Чорновіл при кожній зустрічі промовляв: «Слава Україні!» Ми такого раніше не чули. Короткі, влучні два слова, в яких сенс нашого життя. Говорив він з такою впевненістю, що ми всі дивувалися: кожен з нас гаряче мріяв про незалежність нашої Батьківщини-України, але не сподівався, що це станеться за нашого життя.

4. НЕ МОЖНА СКАЗАТИ однозначно, що на ті часи колядування грубо забороняли. А пояснювалося це тим, що на початку 60-х років композитор, професор Київської консерваторії Пилип Козицький, мій педагог, звернувся до ЦК КПУ з проханням повернути народний звичай — колядування й щедрування на Новий рік. Дозвіл дали: нехай співають, тільки на соціалістичний лад. Із пісень викидали слова про Бога, Діву Марію, писали тексти про щасливе заможне життя. Преса підхопила цю ідею, наші поети створили персональні привітання заслуженим людям — бригадирам, ланковим, механізаторам. У консерваторії організували бригаду, яка мала вітати знатних людей персональними щедрівками. Спочатку це сприймалося як сюрприз, але з часом саме життя відкинуло ці штучні експерименти.

Пригадую, як студенти київських вузів — університету, політехнічного, медичного інститутів, консерваторії ватагами ходили по місту 31 грудня і співали колядки та щедрівки. А першого січня всі збиралися біля центральної ялинки на Хрещатику. Кияни спеціально приїжджали з багатьох районів міста, щоб послухати ці величальні пісні, побачити колядників.

Це все гарно починалося... Які чудові костюми виготовляла художниця Людмила Семикіна! Стилізовані, суворі, вони відтворювали дух давньоруської епохи. Ми ходили Хрещатиком, усі очей від нас не відводили.

Такі виступи мали сезонний характер, бо ми збиралися тільки перед Новим роком. Та ось навесні 1969 року на основі наших стихійних ватаг утворився хор «Гомін», яким я й понині керую. У нашому хорі є молодіжна група, яка виступає у публічних місцях — на вокзалі, у кафе. Бувають наші дівчата і хлопці у приміських селах — у Чабанах, Гатному, що за Теремками, — там люди забули, як треба щедрувати і колядувати. Старша група влаштовує Різдвяні вечори в Київському будинку вчителя, Будинку вчених, в Українському домі. І коли ми чуємо, як зал підспівує нам, то стає легше на душі від того, що чудовий народний обряд воскрес і живе в незалежній Україні. Читачів «Української Газети» наш хор «Гомін» запрошує на Різдвяні вечори. Веселих свят, щастя, здоров'я, многая літа бажаю кожній українській родині!

Зі збірника «Великий співанник» (видавництво «Червона калина», Львів, 1937 рік), подарованого «Українській Газеті» нашим оглядачем, письменником Романом ЧУМАКОМ

Добрий вечір тобі

Музика Кирила СТЕЦЕНКА

Добрий вечір тобі, пане господарю,
радуйся!
Ой, радуйся, земле, Син Божий
народився.

Застеляйте столи та все килимами,
радуйся!
Ой, радуйся, земле, і т.д.

Та кладіть калачі з ярої пшениці,
радуйся!
Ой, радуйся, земле, і т.д.

Та будуть до тебе три празники
в гості, радуйся!
Ой, радуйся, земле, і т.д.

Ой, перший же празник — святоє
Рождество, радуйся!
Ой, радуйся, земле, і т.д.

А другий же празник — святого
Василя, радуйся!
Ой, радуйся, земле, і т.д.

А третій же празник — святе
Водохреща, радуйся!
Ой, радуйся, земле, і т.д.

Нова радість стала

Музика Миколи КОЛЕССИ

Нова радість стала, яка не бувала.
Над вертепом звізда ясна світу
засіяла.
Де Христос родився, з Діви
воплотився,
Як людина, пеленами убого повився.
Ангели співають, славу возвіщають,
Як на небі, так на землі мир
проповідають.
І ми теж співаймо, Його
прославляймо,
Із Марії Рожденного щиро всі
благаймо:
«Просим Тебе, Царю, просимо всі
нині: —
Даруй волю, верни славу нашій
Україні!»

З репертуару хору «Гомін»

Зажурилася крутая гора

Зажурилася крутая гора. Святий вечір!
Що не вродила шовкова трава.
Святий вечір!
Тільки вродило зелене вино.
Святий вечір!
А теє вино Галя стерегла. Святий вечір!
Галя стерегла, твердо заснула.
Святий вечір!
Як налетіли райськії пташки.
Святий вечір!
Та й обдзьобали зелене вино.
Святий вечір!
Ой, скоро вона теє зачула.
Святий вечір!
Шитим рукавцем на них махнула.
Святий вечір!
Ой, щуги в луги, райськії пташки!
Святий вечір!
Бо мені вина і самій треба.
Святий вечір!
Брата женити, сестру давати.
Святий вечір!
Сама молода, зарученая.
Святий вечір!
За цим же словом бувай здорова.
Святий вечір!
Бувай здорова, дівко Галочко.
Святий вечір!
Не сама з собою — із усім родом.
Святий вечір!
Із усім родом, з Господом Богом!
Святий вечір!
Добрий вечір!

Що по полю, полю...

Що по полю, полю
Да по чистому.

Приспів:
Грай, коню,
Грай, кониченьку,
Під молоденьким
Іванком.

Молодий Іванко
Коником грає.

Приспів.

Коником грає,
Військо збирає.

Приспів.

Назбирав військо,
Аж землі важко.

Приспів.

Та й військо зібрав,
Ворогів прогнав.

Приспів.

Ворогів прогнав,
Коником заграв.

Приспів.

Дівка Мариночка

Ой, красна, рясна в лузі калина.
Ой, рано-рано, в лузі калина.

А ще красніша дівка Марина.
Ой, рано-рано, дівка Марина.

По світлоньці ходить, як сонечко
сходить.
Ой, рано-рано, як сонечко сходить.

На поріг ступає, як золото сяє.
Ой, рано-рано, як золото сяє.

Парубки стояли — шапки поскидали.
Ой, рано-рано, шапки поскидали.

Ой, чи ти царівна, чи ти королівна?
Ой, рано-рано, чи ти королівна.
Ой, я не царівна і не королівна.
Ой, рано-рано, і не королівна.

Я батькова дочка — дівка Мариночка.
Ой, рано-рано, дівка Мариночка.

Передплачуйте «УКРАЇНСЬКУ ГАЗЕТУ» на 2000 рік! Індекс 30245